

Kritiken af den politiske økonomi og "litteratursociologi"

Hensigten med det følgende er at argumentere for to teser, der er indbyrdes sammenhængende og angår fundamentale problemer i udviklingen af en sociologisk-historisk litteraturforskning.

Den første tese kan formuleres sådan:

Den litteratursociologiske selvforståelse kan ikke forenes med en på kritikken af den politiske økonomi byggende samfundsanalyse.

Argumentet herfor er kort formuleret dette:

Erkendelse af det kapitalistiske klassesamfunds fundamentale objektive antagonistiske karakter vil opløse den litteratursociologiske selvforståelse.

Den anden tese lyder:

Den litteratursociologiske forskning udelukker sig på forhånd fra videnskabelig forskning.

Og argumentet herfor:

I det omfang forskningen er videnskabelig vil den føre til indsigt i den objektive antagonisme, hvorved en forskning byggende på litteratursociologiske præmisser er udelukket.

Der er i dette impliceret, at den marx'ske analyse af grundtrækkene i den kapitalistiske produktionsmåde er korrekt og gyldig for de aktuelle kapitalistiske samfund. Det er forudsat, at interessen samler sig om disse samfund, idet problemstillingen i forbindelse med samfund af f.eks. østeuropæisk type i nogle henseender vil være anderledes. Der opereres desuden med et begreb om "litteratursociologi", der er modeleret over aktuelle typer litteratursociologiske bestræbelser, hvis nærmere karakteristika vil blive skitseret i det følgende. Emnet for den følgende diskussion er af 'teoretisk' eller 'metodisk' art, dvs at det drejer sig om de grundlæggende træk i, rammerne for en adækvat sociologisk-historisk litteraturforskning. Hvilken principiel status sådanne rammer har vil blive udviklet lidt nærmere i det følgende, men det skal allerede nu understreges, at dette at fastlægge rammerne er ensbetydende med at angive de grundlæggende

træk i emnet selv. 'Teorien' eller analysen angiver på alle dens niveauer træk i emnet selv, der er altså ikke tale om, at realobjektet 'træder ind i' analysen på et vist konkretiseringsniveau, at man på et eller andet tidspunkt giver sig til at forholde sig til emnet. Konkretiseringen i fremstillingen er ensbetydende med en stadig indoptagelse af de tidligere fremstillede bestemmelser i den stadig mere konkrete bestemmelse af emnet; fremstillingen er netop konkret fordi den fremstiller en mangfoldighed af bestemmelser. Den videnskabelige analyse gengiver den indre sammenhæng i emnet, således at de almene bestemmelser er optaget i de mere specifikke bestemmelser.

Kritikken af den politiske økonomi

Den marx'ske kritik af den politiske økonomi er på én gang en kritik af det borgerlige samfunds indre struktur og en kritik af dette samfunds selvforståelse, således som den er udformet i den politiske økonomi. Kritikken angiver de indre modsætninger i dette samfund og peger derved ud over det, påpeger dets historisk-forbigående karakter. Det kritiske moment er således ikke et blot udefra formuleret moralsk krav om forandring, men netop en angivelse af de kritiske momenter i selve samfundets grundstruktur. Gennem analysen af de selvophævende tendenser i kapitalismen angiver kritikken af den politiske økonomi *hvor* og *hvordan* – på hvilket grundlag – en politisk bevægelse, der har ophævelsen af kapitalforholdet som mål, kan sætte ind. Den faktor, som kan ophæve kapitalismen, proletariatet, er en af de grundlæggende faktorer i den selvsamme kapitalisme. Det borgerlige samfund har således som grundbetjening den samme faktor, som kan ophæve dets grundlag. Dette har ikke blot spekulativ interesse, det er ikke blot en filosofisk-filologisk flothed at sige, at kapitalismen bærer kritikken af sig selv i dens immanente krisetendenser; kritik og krise hænger sammen, kritikken er ikke en blot intellektuel aktivitet, den er som aktivt element i den praktiske klassekamp en materiel magt. Som isoleret intellektuel aktivitet er den blot kontemplativ ("beskuende") og derfor uden politisk interesse, blot må det erindres at de former, hvorunder forbindelse mellem intellektuel og politisk praktisk aktivitet skabes, er mangfoldige.

Erkendelsesinteressen i kritikken af den politiske økonomi er altså hverken blot kontemplativ eller positivt affirmerende (støttende og bekræftende), således som f.eks. den nationaløkonomi, som forstår sig selv som redskab for statens økonomiske indgreb. Den marx'ske videnskab har

til hensigt at klargøre og aktivere modsigelser i det forhåndenværende samfund for derigennem at bringe udviklingen videre mod ophævelsen af kapitalforholdet.

Kritikken af den politiske økonomi er som angivet ikke blot kritik af virkeligheden, men også kritik af de ideologiske formationer, denne virkelighed giver anledning til. Igen udøves kritikken ikke abstrakt som en blot sætten rigtigt overfor forkert. Den politiske økonomis ideologiske former udledes af det borgerlige samfund selv, for så vidt er disse ideologikritiske sider af kapitalanalysen eksemplariske. Debatten om 'ideologi' kan med fordel tage udgangspunkt i dette forhold og dermed i kapitalanalysen og ikke i abstrakt almene formuleringer som forordet til *Til kritikken af den politiske økonomi* eller *Den tyske ideologi*. I det følgende skal gives nogle sider af ideologi-analysen i *Kapitalen*, men inden da må nogle flere træk i den marx'ske analyse fremhæves.

I det foregående har været nævnt to væsentlige momenter: det kritiske og det historiske, ligesom den indre sammenhæng imellem dem har været understreget. Desuden er det påpeget, at en analyse af ideologiske formationer må aflede disse af den politisk økonomiske analyse, hvilket i vores sammenhæng vil sige, at det må tilstræbes, ikke at tage afstand fra "litteratursociologien" blot og bart, men tværtimod at vise, hvilke træk i samfundsformationen og dens historisk specifikke karakter, der har affødt denne særlige specifikation af borgerlig ideologi. Igennem en sådan analyse vil dens svagheder blive begrundet i de faktiske forhold og ikke i dens udøvers intellektuelle mangler eller moralske anløbenhed, ligesom der derigennem vil gives mulighed for bestemmelsen af en kritisk analyse af de forhold, som litteratursociologien foregiver at analysere. At gøre dette, eller — som her — at skitsere en sådan analyse, det forudsætter yderligere bestemmelser af det borgerlige samfund.

Ved siden af det historiske og det kritiske moment vil jeg fremhæve det "økonomiske" eller "materialistiske" moment i den marxistiske analyse. Igen er det fordelagtigt at gå ud fra kapitalanalysen og ikke fra abstrakt-almene "principper i den dialektiske og den historiske materialisme" eller lignende. I det borgerlige samfund fremtræder den samfundsmæssige rigdom som ophobning af varer og af penge, i det borgerlige samfund er *rigdommen* bestemt som *værdi*, de samfundsmæssigt frembragte produkter, der er et resultat af bearbejdning af naturstofferne, er *varer*. Dette er noget historisk specifikt, ikke sådan at forstå, at der ikke i mange hundrede år har eksisteret varer og penge, men sådan at forstå, at først med kapitalismen bliver vareformen *dominerende* form for de samfunds-

mæssigt producerede produkter. I modsætning til f.eks. den selvforsynende bonde må borgeren i det borgerlige samfund skaffe sig sine livsnødenheder gennem køb, hvilket vil sige at borgeren må erhverve sig penge. Disse kan kun erhverves gennem salg, enten af produkter eller af arbejdskraft. De der intet andet besidder end deres arbejdskraft, må sælge den. Det vil altså sige: for det første, at den enkelte vare er en dobbelthed af *nyttegenstand* og *værdi*, den konkrete nyttegenstand er udtryk for en værdi og dens 'opførsel' på varemarkedet er bestemt af denne værdi; for det andet at arbejdskraften er en vare, der rummer samme dobbelthed, på den ene side er den *en bestemt kvalificeret arbejdskraft*, kan udføre et bestemt arbejde. på den anden side er den samfundsmæssigt bestemt som *arbejde slet og ret* og udveksles da også gennem ækvivalering med en vis pengesum. Grundlaget for dette er som angivet, at arbejdet er vareproduktion, at produkterne produceres på én gang *samfundsmæssigt*, for så vidt som det samlede samfundsmæssige behov opfyldes gennem det samlede samfundsmæssige produkt og produktionen er arbejdsdelt, og *privat*, for så vidt som de enkelte produkter produceres isoleret "under" den bestemte enkeltkapital, for anskuelighedens skyld kan vi sige: på den enkelte virksomhed "af" den enkelte kapitalist (eller rettere af den arbejdskraft, som den enkelte kapitalist har købt). Alt dette er historisk specifikt og kan sammenfattes i betegnelsen *kapitalistisk vareproduktion*. Dette at produktionen er på én gang privat og samfundsmæssig indbefatter bl.a., at fordeling af den samlede samfundsmæssige produktionskapacitet på de enkelte produktionsgrene sker spontant formidlet gennem prissvingningerne og dermed profitmulighederne. Den samlede samfundsmæssige resourcfordeling sker altså *formidlet over markedet*, vareudvekslingen. Samspillet af de mange enkeltkapitalers og enkeltkonsumenters handlinger bestemmer den samfundsmæssige proces, men dette samspil sker som det hedder "bag om ryggen på dem", de enkelte kan kun beherske deres enkelte handlinger, men helheden bestemmer dem uden deres viden og vilje. Hvad der umiddelbart kan forekomme som relationer mellem handlende individer fremtræder derfor som relationer mellem varerne, mellem ting; dette er dog ikke blot en fremtrædelsesform, det er faktisk de tingslige relationer, der er bestemmende, nemlig *værdirelationerne*. At værdien hidrører fra det i varerne nedlagte arbejde og at værdirelationerne er bestemt af det til fremstillingen af den pågældende vareart samfundsmæssigt nødvendige arbejde, dette er udslettet i varernes indbyrdes bevægelser. Varernes indbyrdes relationer får karakter af personlige relationer, mens personernes indbyrdes relationer får tingslig karakter,

bliver tingsformidlet. Varerne fremstår altså med selvstændig kraft, en kraft der skjuler sin kilde. Dette kalder Marx varens *fetichkarakter*, et forhold som altså ikke er den blotte mystifikation: nok besidder varerne ingen selvstændig kraft, men de optræder med selvstændig kraft over for samfundsindividerne. Varens fetichkarakter er altså på én gang et reelt og et indbildt forhold, de vareudvekslende er faktisk underlagt varernes indbyrdes forholdene sig som *varer*, altså *værdirelationerne*, men de indbilder sig, at det skyldes egenskaber ved varerne som *ting*, og ser ikke, at det skyldes den historisk specifikke form, hvorunder det samfundsmæssige arbejde udføres.

Dette skulle angive flere ting. For det første det "økonomiske", som består i at analysen af det borgerlige samfund tager sit udgangspunkt dér, hvor den fundamentale bestemmelse af dette samfunds form ligger, nemlig i den måde, hvorpå det samfundsmæssige arbejde former sig og dermed den måde, hvorpå det samfundsmæssige produkt fordeles mellem samfundsindividerne. Dette er en "økonomisk analyse", men det er en analyse, der viser, at det "økonomiske" vedrører selve samfundets grundform, hvorved analysen viser ud over det blot økonomiske, viser, hvordan værdiforholdet er styrende for væsentlige forhold i sådanne samfund. Det historisk specifikke er som sagt angivet ved den kapitalistiske vareproduktion og dermed med *værdirelationerne* som det grundlæggende, idet det gennem hele analysen fastholdes, at *det samfundsmæssigt bestemmende er dobbeltheden af værdibestemmelser og brugsværdibestemmelser, dobbeltheden af materialform og værdiform*. Fastholdes denne dobbelthed ikke, så forlades den marxistiske analyse til fordel for snævert økonomisk analyse og de ovenfor angivne momenter falder bort. Med understregning af dobbeltheden af værdiforhold og materialitetsforhold er også det *materialistiske* moment i analysen fastholdt. Den marx'ske materialisme er ikke knyttet til bevidsthedens erkendende forhold til "materien", men til de historisk bestemte former, hvorigennem den samfundsmæssige arbejdsproces bearbejder naturstofferne. Denne bearbejdelse er det nødvendige grundlag for ethvert samfund, der ikke kan leve fra hånden i munden, det er altså ikke tilstrækkeligt f.eks. at henvise til "arbejdet" og "materien", den historisk specifikke produktionsmåde må analyseres. I denne forstand er den marx'ske analyse "historisk materialistisk". Det er det menneskelige arbejds forhold til naturen *formidlet gennem en specifik produktionsmåde, der har interesse*.

De forhold, der her er omtalt, er fundamentale forhold i ethvert borgerligt, dvs. kapitalistisk samfund; ethvert kapitalistisk samfunds

grundlæggende processer formidles over markedet – i sidste instans verdensmarkedet –, enhver kapitalisme er i denne forstand konkurrencekapitalisme, uanset hvilke *modificerende faktorer*, der måtte virke ind, såsom store kapitalers muligheder for at påvirke markedsbevægelserne, statsindgrebs reguleringer af bestemte forhold og andet. Det samme gælder de grundlæggende ideologiske former, som vareproduktionen afføder, f.eks. de til varens fetichkarakter knyttede mystifikationer, de modificeres og specificeres i de forskellige historisk konkrete samfundsformationer, men de danner rammen for alle ideologiske former. I det følgende vil jeg uddybe disse ideologiske former noget for at opbygge grundlaget for en bestemmelse af "litteratursociologiens" baggrund.

Kritikken af den politiske økonomi og de ideologiske former

På markedet er alle *frie og lige*. Har du penge kan du få – har du ingen må du gå. Pengene kender ingen standsforskelle, *forskellene er kun kvantitative*, ikke alle har lige mange penge. Bortset fra at behovene – de naturlige såvel som de historisk frembragte – nøder til udveksling af varer og penge, så er kontrakten mellem varebesidder og pengebesidder et ganske frivilligt forhold, i *cirkulationssfæren* er vi alle formelt frie. Her hersker fred, idyl, lighed og frihed (og Bentham, tilføjer Marx).

Bevæger vi os til *produktionssfæren* ser det ganske anderledes ud, og det er dér lønarbejderen bevæger sig hen efter at have solgt sin arbejdskraft gennem den frie arbejdskontrakt. Også for kapitalisten ser det anderledes ud i produktionssfæren, men det ser ikke ligesådan ud for ham, som det gør for lønarbejderen. I forhold til produktionssfæren viser der sig *kvalitative* forskelle, hvor der kun viste sig *kvantitative* i cirkulationssfæren. Cirkulationssfæren giver således anledning til fundamentale elementer i den borgerlige ideologi – og understøtter dem. Produktionssfæren viser andre sider af det samlede forhold. Derved bringes f.eks. lønarbejderen i en *ideologisk modsigelse*: produktionssfærealiteterne modsiger cirkulationssfæremystifikationerne. Derfor kan man side om side med den "dikotome" (spaltede, tvedelte) bevidsthed, bevidstheden om at "de andre" har magten og får udbyttet, finde forestillinger om frihed og lighed, bl.a. i forbindelse med *det parlamentariske system*. Dette er ikke blot forestillinger, der indoktrineres gennem massemedier og andre kanaler, det er *forestillinger, der spontant fremtræder af de reale forhold*: produktionssfærens tilegnelse af merværdi fremtræder faktisk i cirkulationssfæren som frivilligt indgåede kontrakter mellem frie mennesker på lige vilkår og

bestående i udveksling af ækvivalente værdier. Alt dette modificeres på forskellig måde af den form, hvorunder der afsluttes overenskomster mellem arbejdsgiverforeninger og landsorganisationer osv, men det fundamentale grundlag for alle de specifikke former er givet med de grundlæggende bestemmelser. I cirkulationssfæren er det *individet*, der står i centrum, derfor er det ikke underligt at det samme er tilfældet i den herskende ideologi, som altså ikke hersker *fordi* den er de herskendes ideologi, den er herskende på grund af de objektive forhold – og er i øvrigt i stort omfang i de herskendes interesse. Partikulariseringen, ligheden og friheden i cirkulationssfæren, der er bestemt økonomisk, dvs. hvis former er angivet gennem de økonomiske formbestemmelser, disse træk understøtter og understøttes af den politiske institution, parlamentet og de lige og frie valg, hvor hver enkelt med sig selv må afgøre, hvor stemmen skal placeres. Igen træder f.eks. mere eller mindre klasserelaterede partidannelser modificerende ind, men grundlaget er cirkulationssfæremystifikationerne. Ud af disse frie og lige valg fremgår *statsmagten som almenhedens repræsentant* – dette ifølge den borgerlige ideologi. Statens reelle funktion vender vi tilbage til.

Cirkulationssfæremystifikationerne, sociologien og litteratursociologi

Først endnu nogle bemærkninger om cirkulationssfæremystifikationernes effekter. Også sociologien er berørt heraf, idet den borgerlige sociologi i nogle af dens former umiddelbart ligger under for mystifikationerne: den søger netop kvantitative og kun kvantitative forhold mellem samfundets medlemmer: lønforskelle, statusforskelle, forskelle i kulturkonsum osv. De objektive samfundsforhold producerer således *umiddelbart den kvantificerende empirisme* i sociologien. Tendensen støttedes i sin tid f.eks. i massekommunikationsforskningen af sociologens arbejdsgivere, hvori vi genkender de to ovenfor anførte grundlæggende niveauer: erhvervsvirksomheden, som ønskede at afsætte flest mulig varer, og det politiske parti, der ønskede flest mulig stemmer. For en forskning, der har sådanne arbejdsgivere, er det ekstra nærliggende at se samfundet i individkategorier og kvantificerende kategorier. Ligesom det kommer til at ligge meget fjernt at se de fundamentale antagonismer i produktionssfæren og dermed i samfundet som helhed; bortset fra, at det umiddelbart kunne være nærliggende for et politisk parti, der sigter mod stemmer fra arbejderklassen, for *det* bliver det imidlertid af andre grund betænkeligt at slå på klasse modsætninger.

Fremstillingen af det borgerlige samfunds grundlæggende forhold er nu nået så langt, at vi kan knytte an til den litteratursociologiske forskningskategorier, idet det dog naturligvis må understreges, at kapitalforholdets betingelser og momenter kun er antydnet. Der er imidlertid fremført tilstrækkeligt til nærværende formål. Markedsformidlingen af udvekslingen af det samfundsmæssige produkt, vareudvekslingen, bygger på adskillelsen såvel som enheden af cirkulationssfære og produktionssfære og dermed en adskillelse af på den ene side udbytningens og klasse modsætningens sfære og på den anden side frihedens og lighedens sfære. Det er i forhold til cirkulationssfæren og den dermed lignedannede konsumsfære litteraturforbruget anskues i den litteratursociologiske forskning. Derved bringer den sig i overensstemmelse ikke blot med de allerede anførte bestemmelser, men også med den udskillelse af *intimsfæren som sfære for personlig udfoldelse og dannelse*, som er en følge af vareproduktionens og -udvekslingens gennemtrængning. Hvor kunstnydelsen tidligere typisk set var knyttet enten til særlige standsbetingede sammenhæng (f.eks. fyrstehuses private sfære) eller til offentlige sammenhæng (f.eks. kirker og arkitektur), der bliver med det borgerlige samfund kunsten og især litteratur på én gang løsrevet fra det standsbetingede for så vidt som den forhandles som vare og trukket bort fra den offentlige sfære og ind i intimsfæren. Vi møder her specifikke udgaver af ligheden og isoleringen, for det første får alle i princippet lige del i kulturgoderne for så vidt som de forhandles frit, for det andet foregår kulturkonsumet isoleret. Bogen – ikke mindst romanen, men også digtsamlingen og det trykte drama – bliver det typiske kulturprodukt.

I de tidlige epoker af det borgerlige samfund var det ikke noget problem, at den almenhed, som nu var kulturbærende, i realiteten var en minoritet, det samme gjaldt for udøvelsen af de borgerlige politiske rettigheder. Men med arbejderbevægelsens pres på det parlamentariske system er valget blevet til faktisk almindelig valgret og dermed almenheden blevet alleomfattende. Det er da blevet et problem, at kun en minoritet i realiteten tager del i kulturkonsumet, et problem som er blevet yderligere tematiseret i forbindelse med kulturindustriens fremvoksen. Dette problem er taget op af forskellige progressive grupper og har sit akademiske udtryk i litteratursociologien.

Staten, kulturpolitikken og litteratursociologien

Den kulturpolitik, der ønsker at udbrede den forhåndenværende kultur til

flest mulig samfundsmedlemmer kan vi da se som det konsekvente udslag af cirkulationssfæremystifikationerne: der er tale om noget *alment* som *alle* skal have del i *som enkeltindivider*. Synspunktet kan findes i en *liberalistisk* udgave, som ser den blotte publiceringsaktivitet som løsningen; denne tankegang kan hente sine idealer fra den tidlige borgerligt progressive publicering, f.eks. i det attende århundredes Frankrig, eller en type som Brandes i Danmark. Men det som nu er aktuelt er ikke den blotte liberalisme, det er *staten*, der skal føre kulturpolitik. Også dette er et udslag af politisk økonomiske forhold, som derfor først må skitseres. Desuden må den gruppe, der bærer disse kulturpolitiske forestillinger bestemmes nærmere. Forinden skal dog endnu et moment i litteratur-sociologien fremhæves i tilknytning til de ovenfor anførte bestemmelser af det borgerlige samfund. Det blev nævnt, at cirkulationssfæremystifikationerne umiddelbart gav anledning til en kvantitativt empiristisk sociologi. Det er netop en sådan, der præger litteratursociologien f.eks. i dens spørgsmål om sammenhængen mellem hvor mange bøger der læses og hvor høj uddannelse en bestemt gruppe har.

De grundlæggende træk i litteratursociologien kan altså afledes af de grundlæggende træk i det borgerlige samfund og svarer i øvrigt til de grundlæggende træk i den borgerlige sociologi i almindelighed. At litteratursociologien er empiristisk vil i denne forbindelse sige, at den kun forholder sig til *fremtrædelsesformer*, den analyserer, hvordan kulturkonsumet tager sig ud for den umiddelbare betragtning, som kun kan få øje på cirkulationssfæren og de dertil knyttede forhold. At dette er fatalt såvel videnskabeligt som politisk skal nærmere vises nedenfor, her skal det blot anføres, at det er et grundlæggende træk i den marx'ske kapitalanalyse, at uden sondring mellem produktionsmådens væsenstræk og deres fremtrædelsesformer er en analyse ikke mulig, eftersom det i det kapitalistiske samfund på mangfoldige måder forholder sig sådan, at det væsentlige fremtræder fordrejet, at eksempelvis det samme forhold som skaber og fastholder den reelle ulighed og tvang i produktionssfæren fremtræder som lighed og frihed i cirkulationssfæren. Dette er ikke et generelt træk ved samfundet overhovedet, men karakteristisk for det kapitalistiske samfund. Et andet eksempel kan illustrere sagen yderligere: en fæstebonde måtte i sin tid arbejde en del af tiden på herremandens mark, mens en anden del af tiden kunne gå til arbejde på hans egen mark; for fæstebonden var der intet uigennemskueligt i dette, arbejde og *merarbejde* var umiddelbart adskilt. Således er det ikke for den time- eller akkordbetalte lønarbejder, for hvem den samlede arbejdstid umiddelbart synes betalt, men som ikke

desto mindre i mange henseender er stillet som fæstebonden for så vidt som en del af det udførte arbejde er merarbejde, producerer merværdi (hvis det er *produktivt* arbejde).

Inden behandlingen af statens rolle skal *den klasseanalytiske problematik* kort anføres. I den hidtidige fremstilling er der opereret med to klasser, kapitalistklassen og lønarbejderklassen. Disse to klasser og deres indbyrdes forhold er det fundamentale i klasseanalysen, men dermed er den ikke udtømt. "Imellem" disse to klasser ligger en række grupper, hvis nøjere bestemmelse er en kompliceret sag, men som kort kan angives således: mens kapitalisterne har rådighed over produktionsmidler og anvender fremmed arbejdskraft og mens lønarbejderne ikke besidder produktionsmidler og må sælge deres arbejdskraft, så er det for småborgeren karakteristisk, at han nok ejer produktionsmidler, men ikke anvender større mængder fremmed arbejdskraft – om nogen overhovedet – end at han selv må deltage i den direkte produktion. Småborgerklassen er forsvindende efterhånden som dens produktionsområder kapitaliseres. Til de to hovedklasser og det *svindende småborgerskab* kommer en række grupper, som kan betegnes ubestemt som "mellemlag". Disse grupper er indbyrdes forskellige, men har det til fælles, at de ingen umiddelbar tilgang har til den samfundsmæssige produktion, altså til *produktionssfæren og de grundlæggende forhold i samfundsformationen*. En del af disse mennesker er statsansat; en del er selvstændigt producerende (nogle journalister og forfattere f.eks.) og derved i nogle henseender stillet som småborgerskabet; en del er ansat i kulturindustrien og massemedier af forskellig art og derved i nogle henseender stillet som proletariatet. Det er blandt disse mennesker fra mellemlagene vi finder bærerne af de ideologiske formationer, som ligger til grund for og fremmes af den litteratursociologiske forskning. I og med at *cirkulationssfæren er deres vigtigste tilgang til de samfundsmæssige processer* – ved siden af det politiske liv og den offentlige debat, der som nævnt bygger på de samme kategorier –, i og med denne centrale placering i mystifikationerne ligger disse mennesker fundamentalt under for dem. Hvor f.eks. arbejderklassens dikotome bevidsthed understøttes dels af placeringen i produktionssfæren dels – til trods for classesamarbejds modvirkende effekt – gennem fagforeningsorganisering, dér har mellemlagene ingen umiddelbart til deres samfundsplacering knyttet korrektion til mystifikationerne. Det er således ikke mærkeligt, men tværtimod 'naturligt', at producenterne af litteratursociologi er reproducenter af grundkategorierne i den borgerlige ideologi: almenhed, lighed, frihed, individualisme.

For den del af litteratursociologien, der ikke ønsker at være et blot redskab for forlagsinteresser, er det *staten*, der er subjekt for kulturpolitikken. Forklaringen på dette findes i udviklingen af statens rolle i reproduktionen af det borgerlige samfund. Selv om det ikke er rigtigt, at statens rolle i den "klassiske" kapitalisme var blot at opretholde lov og orden (natvægterfunktionen), så er det i det mindste sådan, at statens aktive indgriben i samfundets reproduktion er blevet stadig mere fremtrædende i de sidste 40–50 år, en periode hvor forskellige former for socialdemokrati er indgået i regeringsmagten mange steder (i Weimarrepublikken, i England, i de skandinaviske lande og andre steder). Det vil sige på den ene side, at det almenes repræsentant (hvilket i realiteten vil sige repræsentanten for *kapitalens* almene interesser) er blevet stadig mere aktiv, på den anden side at det parti, som kvantitativt mest dominerede skulle stå for arbejderklassens interesser, altså for interessen i at ophæve den kapitalistiske produktionsmåde, er blevet en vigtig faktor i reproduktionen af det kapitalistiske system og altså derved har bidraget til at tilsøre klasse modsætningen og opretholde mystifikationerne. Det er for så vidt ikke her nødvendigt at nærmere redegøre for, hvilke funktioner staten har og har fået, det væsentlige er, at den offentlige debat, socialdemokratiet og efterhånden også eksplicit kapitalens repræsentanter har som forudsætning, at forbedring af samfundsforholdene, ændringer, men også selve deres reproduktion, må ske gennem statsindgreb, statsregulering osv. For en del af debatten er det med beklagelse at dette medgives, det bedste ville være om kræfternes frie spil kunne være tilstrækkeligt, for andre dele af debatten er det et gode, at der kan komme plan over udviklingen, men for alle parter (stort set) er det en nødvendighed.

På denne baggrund er det ikke besynderligt, at også litteratursociologen vender sig mod statsapparatet for der at finde det redskab ved hjælp af hvilket kulturen kan blive mere udbredt.

Den statsorienterede litteratursociologiske former og modsigelser

Litteratursociologiens socialdemokratiske sammenvoksen med statsapparatet i forsøget på gennem dataindsamling at give mulighed for en statslig kulturpolitik er ikke udslag af bevidste forsøg på at tilsøre det kapitalistiske klassesamfunds modsigelser, snarere må det betragtes som et udslag af den selvsamme mystificerede bevidsthed som i almindelighed viser sig netop i den statslige støtte til kapitalens akkumulation med henblik på udviklingen af velfærden og fremskridtet. En støtte hvis

historiske virkning er at opretholde kapitalens profitmuligheder og derigennem de for den kapitalistiske produktionsmåde grundlæggende træk, herunder modsætningen mellem kapital og lønarbejde. Men til den almene tankegang og dens politiske udslag kommer der i kulturpolitisk sammenhæng et vigtigt moment, der hænger sammen med, at det netop er kulturen i snæver forstand, der er på tale. Det foregående har været et forsøg på at føre de ideologiske momenter i den litteratursociologiske selvforståelse tilbage til almene socialdemokratiske synsmåder (som i parentes bemærket også trives uden for socialdemokratiet, men som dette har været og i vidt omfang stadig er den historiske repræsentant for) og til disse socialdemokratiske synspunkters samfundsmæssige grundlag; disse *almene* ideologiske momenter er i selvforståelsen naturligvis underordnet de til det specifikt kulturelle knyttede. Inden for rammerne af den overordnede kultur-orienterede selvforståelse er den litteratursociologiske tænkning i den her karakteriserede udformning i mange henseender konsekvent – et forhold som i øvrigt gælder i mange ideologiske sammenhæng: først i det øjeblik tankegangene anskues i deres kontekst træder modsigelserne frem.

Det er den litteratursociologiske tænkning og den dermed sammenknyttede socialdemokratiske kulturpolitiske tænkning *a priori*, at kulturen fundamentalt set er en enhed, uanset hvor mange indre modsætninger der kan erkendes i den. Derfor er kun ét indholdsmæssigt kriterium fornødent: er en given bog finlitterær eller er den triviallitterær, et kriterium som naturligvis findes i mange interessante variationer og giver mulighed for mangan en "nytænkning" inden for feltet, men som i sidste instans alligevel bygger på forestillingen om, at tryksagerne kan deles i dem som tilhører den egentlige litterære kultur, og dem som ikke gør det. Og den egentlige litterære kultur anses da for et gode i sig selv for alle og enhver. Gås der ud fra en sådan antagelse, så er faktisk en kulturpolitik, der støtter udbredelsen af disse bøger, et gode, og så er faktisk en litteratursociologisk forskning, der kan støtte den statslige kulturpolitik, et gode og i alles interesse. Inden for rammerne af den skitserede litteraturopfattelse er der naturligvis igen mulighed for megen fantasiudfoldelse med henblik på etablering af distributionsformer, der kan støtte udbredelsen. Fjernsynet er et nærliggende modeleksempel; overhovedet ligger tiljubling af de elektroniske medier lige for. Jeg skal ikke fortsætte denne linje, men blot resumere det hidtil fremførte: Den litteratursociologiske erkendelsesinteresse har den alment værdifulde kultur som sit *a priori*; den knytter sin tænkning til den statslige kulturpolitik og rummer i sin selvforståelse som

moment der er underordnet det alment kulturelle det socialdemokratiske synspunkt på forholdet mellem statsapparat, kapital og "samfund". Således kan netop i litteratursociologien den traditionelle æstetiske fiksering til den klassiske litteratur og den nye *mainstream*-litteratur forenes med en systemimmanent aktivisme, der fremfører folkets og de "kulturelt undertrykte" sag. Det bemærkes, at den kulturelle undertrykkelse altså består i fraværet af den etablerede kultur blandt de brede masser. Eller for at tage et eksempel: lagerforvalter Rindal er undertrykt fordi han ikke læser Jess Ørnsbo.

Historisk har der dog vist sig en modsigelse, som den litteratursociologiske selvforståelse ikke i sit udgangspunkt rummer, en modsigelse som trådte kraftigt frem i debatten om Statens Kunstfond i midten af tresserne: "folket" mener ikke nødvendigvis, at den kultur, som de velvillige kulturpolitikere vil udbrede, er værd at have at gøre med. Jeg skal vende tilbage til hvad der ligger heri, men her blot benytte eksemplet til karakteristisk af det alternativ, som litteratursociologien og den socialdemokratiske kulturpolitik forsøgsvis opstiller til løsning af modsigelsen, men som i realiteten blot skærper den i en sådan grad at den fundamentale selvforståelse – hvis der da overhovedet reflekteres – må gå i opløsning eller gå over til at være *bevidst* ideologisering.

Stillet over for protesten fra selve det "folk", hvis interesser skulle varetages, må den litteratursociologiske selvforståelse vakle for så vidt angår forestillingen om det alment kulturelle gode, men i første omgang ikke for så vidt angår forestillingen om den statslige kulturpolitik. I denne situation knyttes der an til den antiautoritære bevægelse i slutningen af tresserne; der rejser sig røster imod det kulturelle formynderi. Kritikken forbliver som store dele af det antiautoritære oprør ganske formel og abstrakt: man vender sig imod formynderi som sådant og må derfor nødvendigvis forlade alt andet end samfundsindividernes *spontane* bevidsthed. Den er til gengæld særdeles bekvem for den positivistiske tendens i litteratursociologien, som nu kan omgås og fuldstændigt støtte de livagtigt sig artikulerende *fakta*. Når en Rindal siger at det og det er godt for ham, så er det netop det, der skal støttes. På samme måde som i studenteroprørets tidlige dage i de mere forvirrede artikuleringer: ingen skal bestemme hvad vi skal studere, det rigtige at studere er det, som jeg netop nu interesserer mig for, ethvert forsøg på at pådutte mig noget andet er manipulation. Tankegangen førte naturligvis politisk set til spontanismen, der netop er empirismen i praksis. På denne baggrund fremstår litteratursociologien som endnu mere nødvendig: kunne staten tidligere ved at

henholde sig til den offentlige debat og ved at indkalde anerkendte specialister i kultur finde ud af hvad folket havde brug for (her er de til Statens Kunstfond knyttede komitéer et oplysende eksempel), dér må nu sociologen drage i felten for at pejle sig frem til folkets behov. Herudaf kan nu flyde forskellige kulturpolitiske forestillinger og forslag, som jeg ikke skal komme ind på: det væsentlige er her de fundamentale træk i tankegangen. Som sagt rokker den folkelige protest imod finkulturen ikke ved litteratursociologens grundlæggende forståelse af statsapparatet som kulturpolitisk instrument, det er kun den traditionelt overleverede tilknytning til finkulturen, der røkkes. Men det giver til gengæld mulighed for at etablere et *image*, der kan tiltale de spontanistiske dele af den progressive offentlige debat.

Den samfundsmæssige baggrund for litteratursociologiens og den socialdemokratiske kulturpolitik delvise opgivelse af forestillingen om det almene kulturelle gode hænger sammen med – er et udslag af – umuligheden af at opretholde illusionen om samfundet som en enhed. Som tidligere anført ligger i det borgerlige samfund et objektivt grundlag for modsigelse mellem forestillingen om det almene og forestillingen om antagonismer, idet begge forestillinger har deres objektive grundlag. Det er den konkrete, historiske specifikke situation, der afgør hvilken forestilling, der bliver fremherskende. Velstandsboom'et i 1960'erne (i Danmark mere præcist ca. 1958–1968) gav grundlag for at den socialdemokratiske fremskridts- og udviklingsideologi kunne blive dominerende ("Gør gode tider bedre") og antagonismen træde tilbage. Skærpelsen af klassekampen i slutningen af 1960'erne ødelagde fremskridtsideologien og gav plads for forestillinger om samfundet som modsætningsfyldt, ikke sådan at forstå at en videnskabelig samfundsanalyse er blevet udbredt, men sådan, at det ikke i den offentlige debat og i det politiske liv er til at komme uden om, at der består modsætninger. Disse søges så placeret som modsætning mellem f.eks. arbejdere og højtbetalte akademikere, eller mellem dem i produktionslivet og dem i den uproduktive administration. Den mere præcise udformning af de ideologiske skred kan ikke foregå her, det væsentlige er, at fremskridtsideologien ikke længere er dominerende. Årsagen til klassekampens opsving i slutningen af 1960'erne skal søges i økonomiske forhold, dels stagneringen i velstandstigningen (og dennes årsager), dels kapitalens accentuerede udbytningsbestrebelse, som gav sig udslag i forøget pres i arbejdssituationen. Hertil kom andre faktorer, men de væsentlige var for en marxistisk betragtning de økonomiske. Idet kulturpolitikken, støttet af litteratursociologien, indoptager nødvendig-

heden af at regne med modsætninger, er situationen potentielt blevet mere modsætningsfyldt.

Hvor der før opereredes med folket som en enhed med ens behov, dér opereres der nu med folket som en flerhed af individer eller grupper, med hver deres behov, centralismen er afløst af decentraliseringen, idealismen (det fælles gode) er afløst af empirismen (hvad vil folk have?) osv. Men bevaret er den grundlæggende abstraktion: tilknytningen til statsapparatet og den manglende erkendelse af grundlæggende samfundsmæssige modsætninger. Politik, erkendelsesteori og videnskab hænger i mange henseender snævert sammen, sådan som jeg har forsøgt at antyde det ovenfor. Jeg vil derfor nu gå vejen om ad erkendelsesteorien for at vise, hvilke modsigelser litteratursociologien på den skitserede baggrund løber ind i. Som nævnt underlægger litteratursociologien sig i den pluralistiske variant den spontane bevidsthed: på baggrund af kritikken af det kulturelle formynderi opstilles individernes og gruppernes spontane bevidsthed som norm for behovene (f.eks. når bibliotekarer ivrer for at folkebibliotekerne skal gøres folkelige gennem indkøb af pornografi og flere kriminalromaner): når "vi" ikke længere finder at "vi" ved, hvad der er godt for folket, hvem skulle da være nærmere til at vide det end folket selv? Den empiristiske sociologi i en af dens udgaver søger at etablere samfundsbeskrivelse gennem interview med samfundsmedlemmerne, de talende fakta, men når naturligvis derigennem kun frem til en beskrivelse af samfundmedlemmernes samfundsbillede, som kan være interessant nok, men ikke er samfundet selv. Kritikken af den politiske økonomi angiver en synsmåde, der viger den samfundsmæssige sammenhæng som en tilsløringsammenhæng, og som derfor må bryde igennem den umiddelbare fremtræden såvel som samfundsindividernes anskuelser og forestillinger for at nå frem til erkendelse af de objektive sammenhæng. Empirismen, fikseringen til den blotte fremtræden, erstattes af en begrebsmæssig bearbejdning af fremtrædelsesformer, anskuelser og forestillinger med henblik på etablering af en begrebssammenhæng der gengiver såvel den ikke-anskuelige sammenhæng som dens fremtrædelsesformer. *Det er således ikke empirien, kun empirismen, der forlades.* Idet en sådan samfundsvidenskabelig erkendelse når frem til samfundsmæssige modsigelser, til fundamentale tvangssammenhænge osv, da vil den også kunne danne grundlag for etablering af indsigt i de over for hinanden stående klassers interesser. Denne indsigt kan da bryde igennem den spontane bevidsthed og den spontane artikulation af interesserne. Disse interesser på det mere almene plan vil også afsætte kulturelle interesser, bl.a. netop interessen i at trænge igennem til adækvat

erkendelse af de egne interesser. Idet den reale samfundsmæssige situation og udviklingstendens altså opviser antagonistiske klasseinteresser, så står den spontanistisk orienterede kulturpolitik og litteratursociologi over for netop de objektive forholds, tendensers og interesser. bryden-igennem-den spontane pluralitet af individ- og gruppeinteresser.

Den empiristiske litteratursociologi må da – i det omfang den reflekterer over problemerne – erkende sammenbruddet i dens eget erkendelsesteoretiske (og sociale) grundlag, sammenbruddet viser sig ikke blot gennem en alternativ erkendelsesteori, men – eftersom dette alternativ er i overensstemmelse med sagen selv – gennem de som klasse konstituerede individers tale, altså udsagn fra de individer, hvis udsagn ellers var udgangspunktet.

Konstitueringen af arbejderklassen som klasse for sig selv, som en bevidst antagonistisk politisk kraft, destruerer tanken om en pluralitet af ikke-antagonistiske gruppe- og individ-interesser. Den bevidste formulering af klasseinteressen ødelægger såvel den socialdemokratiske kulturpolitik som litteratursociologiens selvforståelse. Vi kan yderligere sige, at den blotte mulighed for formulering af klasseinteressen kan ikke kombineres med det pluralistiske synspunkt, eftersom realiseringen af den tænkte politik da ville have som formål at destruere dens eget ideologiske grundlag, nemlig tanken om staten som et neutralt middel og som medium for samspillet af pluraliteten af interesser. Derfor er denne type sociologi med nødvendighed sammenknyttet med den subjektivistiske ideologi. Hvis en sådan kulturpolitik havde et objektivt orienteret samfundsbillede som grundlag, da måtte politikens mål netop være konstitueringen af arbejderklassen som klasse for sig selv og som følge heraf indsigten i den kapitalistiske stats klassenatur. Således måtte statens politik have som mål, at den selv blev destrueret som et resultat af (dvs som mulig effekt af bl.a.) destruktionen af den ideologiske opfattelse af den kapitalistiske stat. Disse grelle modsigelser ligger i den progressive socialdemokratiske kulturpolitik og den progressive litteratursociologis pluralistiske ideologi. Modsigelserne ligger på flere planer: den erkendelsesteoretiske modsigelse mellem den empiristiske forlader sig på gruppeinteressernes spontane artikulation og på den anden side nødvendigheden af objektiv forskning i de interesser, som fremsættes som grundlaget for den pluralistiske politik; den ideologiske modsigelse mellem den ideologiske opfattelse af den kapitalistiske stat som neutral og på den anden side statsapparatets klassenatur, som ville blive åbenlys, hvis kulturpolitikens erklærede mål (at støtte gruppeinteresser) skulle blive realiseret (dvs arbejderklassen som klasse for sig selv

skulle blive konstitueret); og fundamentalt den *politiske* modsigelse mellem den socialdemokratiske politiks virkelige karakter og nødvendigheden af at skjule den. Idet den er placeret i disse modsigelser er litteratursociologien et interessant fænomen i det aktuelle akademiske liv, dens konflikter er tættere knyttet til vigtige politiske og videnskabelige problemer end f.eks. den ældre humanistiske tradition er, selv om denne har større betydning set i et bredere historisk perspektiv. Naturligvis er litteratursociologiens og den socialdemokratiske kulturpolitikks reelle politiske betydning ringe, men de er *eksemplariske* i den aktuelle ideologiske kamp, derfor er de interessante. På den ene side må bærerne af disse tankegange tage de aktuelle samfundsmæssige konflikter i betragtning, det er ikke længere (indtil et ny langvarigt boom?) muligt at opretholde forestillingen om det kapitalistiske samfund og dets kultur som en enhed, på den anden side kan de ikke uden at forlade deres positioner og hele grundlag opgave mystifikationerne, eller for at sige det på en anden måde: de kan ikke uden at opgave deres klasseposition (deres subjektive klasseposition) udføre videnskabeligt arbejde.

En videnskabelig behandling af de problemer, som litteratursociologien beskæftiger sig med, vil erkende: 1) det kapitalistiske samfunds fundamentalt antagonistiske karakter, 2) statsapparatets klassenatur, 3) nødvendigheden af en ikke-empiristisk forskning. At understøtte arbejderklassens interesser vil fra dette synspunkt betyde at understøtte etableringen af klassebevidstheden, af klassen som klasse for sig selv.

Der kan således konkluderes, at den litteratursociologiske selvforståelse kan ikke forenes med den på kritikken af den politiske økonomi byggende samfundsanalyse. At de nævnte modsigelser er faktiske viser sig bl.a. gennem kulturministeriets forholden sig til forsøg på etablering af kulturel aktivitet, der sigter mod oplysning om klasseinteresser, f.eks. socialistiske teatergrupper.

Denne kritiske gennemgang af den litteratursociologiske selvforståelse skulle samtidig vise, at den litteratursociologiske forskning på forhånd udelukker sig fra videnskabelig forskning, da den ville anfægte dens selvforståelse; skulle konkrete personer indlade sig på en sådan forskning vil de ophæve deres selvforståelse og for så vidt ikke længere være litteratursociologer i den her skitserede forstand. Konsekvensen heraf vil da være at ophæve betegnelsen "litteratursociologi"s hidtidige ideologiske til selvforståelsen knyttede indhold og i overensstemmelse med sagen selv, dvs i overensstemmelse med litteraturens faktiske placering i samfundformationen, etablere en litteratursociologisk forskning byggende på en

ikke-empiristisk samfundsvidenskab. At en sådan forskning er i uoverensstemmelse med statsapparatets og socialdemokratiets interesser, det må blive disse instansers problem; i overensstemmelse med "folkets" interesser vil den være i det omfang oplysning om reale sammenhæng er det. Det har hidtil hørt til det borgerlige samfunds selvforståelse, at oplysning er et gode.

Afslutning

Afslutningsvis vil jeg forsøge at give en kort formulering af de centrale pointer. Gennem en skitse af grundlæggende bestemmelser i kritikken af den politiske økonomi har jeg søgt at vise det samfundsmæssige grundlag for den særlige del af den borgerlige ideologi, som går under navnet "litteratursociologi". Dens bærere blev bestemt som tilhørende de mellem-lag, hvis grundlæggende erfaring om den samfundsmæssige sammenhæng er knyttet til cirkulationssfæren og de af denne frembragte mystifikationer. Litteratursociologiens grundlæggende kategorier er den borgerlige ideologis egne: individet, almenheden, frihed og lighed. I de forskellige historisk specifikke epoker antager disse grundlæggende bestemmelser forskellige former, specielt i forholdet til staten og klasseantagonismen, idet disse sidste enten søges benægtet og tilsløret eller søges indoptaget gennem en benægtelse af den *fundamentale* modsætning mellem lønarbejde og kapital og en samtidig fremhævelse af en pluralitet af interesser og grupper, hvis indbyrdes samspil det er statsapparatets opgave af formidle. "Litteratursociologien" kan altså bestemmes alment i forhold til det borgerlige samfunds grundkategorier og i dens specifikke former i forhold til historisk bestemte forhold. Idet kritikken af den politiske økonomi således kan udvikle litteratursociologiens ideologiske former af de samfundsmæssigt reelle former kan den også danne grundlaget for en alternativ forskning på området. En sådan forskning må igen tage sit udgangspunkt i de reale samfundsforhold, dvs i en fremstilling af de indre sammenhæng, deres fremtrædelsesformer, de historisk specifikke modifikationer af de almene bestemmelser osv. Det centrale er her at finde frem til sådanne modsætninger, som det er muligt gennem kulturel og specielt litterær aktivitet at bringe i bevægelse, at accentuere og støtte de bevægelser, der er i modsætning til og sigter mod ophævelse af kapitalforholdet. Konklusionen er da denne:

For at blive videnskabelig må litteratursociologien opløse sin selvforståelse på grundlag af og bygge videre på kritikken af den politiske økonomi. Først da vil den kunne danne grundlag for en adækvat kulturpolitisk praksis. Denne kan ikke have statsapparatet som subjekt.

Peter Madsen

Note:

Nogle af de her fremførte synspunkter er i kortere form formuleret sammen med Ralf Pittelkow i "Kritikkens mening", *Vindrosen* 1, 1973. Yderligere kritik af empiristisk litteratursociologi i Pittelkow: Samfundsteori og tekstteori i Pittelkow, Thau, Madsen: *Samfundsteori og tekstteori. Introduktion til litteratursociologien*, 1973 (= *Poetik* 19).

Kjerstin Norén

Konstproduktionens förändrade villkor

från konkurrens till monopolkapitalism; konstnärernas förändrade klasstillhörighet; kulturpolitiska konsekvenser; Kulturrådets betänkande

I vilken mån är det möjligt att bestämma konstnärernas klasstillhörighet? Vad kan en sådan bestämning, eller snarare försök till bestämning, få för konsekvenser, vad kan man ha för nytta av den, vetenskapligt och politiskt?

"Konstnären reser sig på människan som statyn på sitt fundament." Detta uttalande av den romantiske diktaren Novalis kan så gott som något illustrera den individuella konstnärsroll som präglades under den romantiska rörelsen, vilken hade en borgerlig kulturell samhällsstruktur som en av sina förutsättningar och som präglat den bild och det ideal för konstnären som vi fortfarande måste anse giltigt för det borgerliga samhället. Man kan säga att den borgerlige individuella konstnären representerar slutet på en utveckling av hans och konstens succesiva emanciperings från ett mytiskt beroende, men också i begränsad mening från ett politiskt. Jag tror också att denna individuella konstnärsroll idag befinner sig i en kris och en upplösning och detta påstående ska jag här försöka utveckla.

Konstnären som mänsklighetens andlige ledare, dess siare och profet. En genialisk individ, större än de andra och insiktsfullare. Men konstnären är inte enbart en individ – han ingår i en social grupp, som uppvisar gemensamma drag och intar en strukturellt relativt enhetlig roll inom ett samhälleligt produktionsätt. Det måste vara möjligt att beskriva denna konstnärsgrupp i klassmässiga termer enligt en marxistisk klassteori, men jag vill samtidigt betona, att jag inte anser det möjligt att på ett enkelt och rätlinjigt sätt hänföra konstnärerna till en samhällsklass, därtill är gruppen alltför splittrad, stammar individuellt från alltför olika sociala miljöer osv. Mer än till konstnären som *person* menar jag att man bör utgå från hans *produktion*, verket och dess ställning i det borgerliga kulturmönstret. Konstnärerna utgör själva ingen *klass*, men väl en *social grupp*, och som

Föreläsning hållen vid seminarium om teater och kulturpolitik
Insitut for litteraturvidenskab, Köpenhamn den 23/2 1973
Oplæg for Litteratursociologisk seminar den 23.-25. marts 1973.